

TEMES

Les dificultats d'articulació de l'oposició antifranquista: el cas de Mallorca

Sebastià Serra Busquets

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

ABSTRACT

A Mallorca la dictadura mantengué el poder de forma hegemònica. Les seves bases eren molt fortes social i políticament. Les iniciatives polítiques de l'oposició democràtica eren dinàmiques però el control social, polític i cultural i la repressió es mantenien amb èxit. Cal ressenyar la fidelitat a la llengua i cultura catalanes per part de la majoria de la població. Destacam l'activitat i l'habilitat d'un conjunt de professionals i intel·lectuals que malgrat de forma minoritària utilitzaren la llengua catalana a activitats culturals i a publicacions.

Palabras clave: militarisme, feixisme, repressió, oposició democràtica, represa lingüística i cultural.

ABSTRACT

In Mallorca the dictatorship remained in a hegemonic power. Its foundations were strong social and political. The policy initiatives of the democratic opposition were dynamic but social, political and cultural control and repression remained successful. Must review fidelity to the Catalan language and culture by the majority of the population. The activity of group of professionals and intellectuals that although a minority use of Catalan, it made a series of cultural activities and publications.

Key words: militarism, fascism, repression, democratic opposition, language and cultural renewal.

Ens trobam davant un tema central de la història contemporània. El cop d'Estat de juliol de 1936 va significar un trencament important en la història de Mallorca. Molts són els fets rellevants que cal posar de manifest a partir dels interrogants que ens podem formular i de la complexitat de la guerra civil i el seu desenvolupament.

El cop d'Estat a les Illes Balears va tenir dinàmiques específiques a cada illa. A Menorca, després d'uns moments de confusió i d'enfrontaments es va imposar el poder legítim republicà. A Mallorca, Eivissa i Formentera el cop d'Estat va resultar guanyador des del primer moment.

El fet insular es manifestava una vegada més amb tota la seva rotunditat. Observadors i analistes diversos d'aquells moments detectaren els efectes de la forta repressió en distintes fases i les dificultats per sortir de cadascuna de les illes, fins al punt que s'afirmava que Mallorca era una «ratonera».

Resulta significativa la memòria *Desembarco en Mallorca* redactada per ordre del Comandant general de Balears, Enrique Cánovas Lacruz, l'autor de la qual seria el sacerdot castrense Mateu Nebot, col·laborador des de 1938 del dirigent feixista Ferrari Billoch, i que du com a títol de la primera part: "Mallorca, no fue nunca roja". La memòria li fou encarregada el 1938 i la va acabar de redactar al final de la guerra.

En el seu començament especifica un conjunt de dades respecte a la difusió relativament petita de publicacions periòdiques de la península i una relació de les publicacions esquerranes de Mallorca, intentant posar en evidència, l'escassa difusió del pensament republicà. Fa èmfasi en la baixa quantitat de conflictes socials i polítics. Relata, i sovint explica, algunes de les tensions dels mesos anteriors al juliol de 1936, que en certa manera contradiuen o relativitzen les afirmacions anteriors, i posa de relleu l'important paper de la Unión Militar Española -UME- des de gener de 1935 quan va començar a funcionar a Mallorca. Dóna molta d'importància al paper de «contenció» de la UME davant manifestacions i vagues, exercint un paper capdavanter, això sí, amb la participació directa d'Acción Popular, Falange Española, Renovación Española i els tradicionalistes.

És força significativa la relació de dirigents, la majoria militars d'elevada graduació i d'origen mallorquí, els quals tenien com a cap el comandant Mateu Torres Bestard, qui va tenir responsabilitats molt importants durant la guerra i la postguerra.

La trama militar a Mallorca, a les Illes Balears, i la relació amb l'exterior està detallada abans del cop d'estat. Es posa de relleu el paper de García Ruiz -que després seria Governador Civil-, Zaforteza Mussoles -que seria batle de Palma-, o Luis Ramayo Tomás, del cos jurídic. Respecte al tractament de la resistència al cop d'estat volem ressaltar els comentaris que Nebot fa sobre Pollença, on la influència de pintors, escriptors i del turisme, hauria fomentat el republicanisme. És clar que, els cosa de carrabiners seria decisiu.

A la segona part de la *memòria* ens planteja un títol prou definitiu: "No andaba en Mallorca desprevénido, en julio de 1936 el Frente Popular". En aquest capítol, amb algunes ambigüitats però amb una decisió prou ferma, s'argumenta a favor del que seran principis centrals del judicis amb penes de mort, com els de, sobretot, Emili Darder -batle de Palma, d'Esquerra Republicana, Antoni Mateu -batle d'Inca d'Esquerra Republicana-, Alexandre Jaume -exdiputat socialista- i Antoni Maria Quès -dirigent d'Esquerra Republicana.

El gruix de la *memòria* fa referència al desembarcament del capità Bayo a Porto Cristo, l'estiu de 1936, amb les tropes provinents majoritàriament de Barcelona i també amb importants referències a la presència de tropes feixistes italianes comandades per Rossi. Aquest important document ha estat treballat i publicat en dues versions, pel Dr Miquel Duran i per Juan José Negreira¹.

La repressió va ser intensa des del primer moment després del cop d'estat. Els estudiosos estableixen diverses etapes, concretament tres, amb el desembarcament de Porto Cristo com a punt d'inflexió, però amb importància tant abans com després d'aquest fet. La repressió va ser selectiva i indiscriminada. A la memòria col·lectiva encara es reflecteix la por, el temor i l'absoluta desconfiança ja que les delacions foren múltiples².

¹ Vegeu DURAN PASTOR, Miquel: *1936 en Mallorca: repertorio documental y notas establecidas a partir de la Memoria redactada por Mateo Nebot Antig.* Palma, Imagen 70, 1982; MASSOT I MUNTANER, Josep: *Els escriptors i la Guerra civil a les Illes Balears.* Barcelona, Abadia de Montserrat, 1990; NEGREIRA PARETS, Juan José: *Mallorca 1936: la sublevación militar y el desembarco republicano.* Palma, Leonard Muntaner, 2006.

² Entre les recerques realitzades cal esmentar les de Llorenç Capellà, Josep Massot i Muntaner, Miquel Duran Pastor, David Ginard. La col·lecció de llibres "La Guerra Civil poble a poble" dirigida per Arnau Company Mates, de l'editorial Documenta Balear, representa una fita historiogràfica molt important. La col·lecció va tenir un

A més de la repressió, algunes qüestions rellevants d'aquesta època a Mallorca serien: la importància del militarisme i el feixisme; l'alineació de gran part dels sectors eclesiàstics amb el nou règim franquista; la reconversió de la indústria de Mallorca per a subministrar queviures i teixits a la península ibèrica en el bàndol franquista; els bombardejos que es feien a Catalunya i País Valencià i que partien de Mallorca, sobretot de l'aviació italiana, però també per part de les forces alemanyes; el contingent de tropes (soldats i oficials) que desembarcaren sobretot per Vinaros i que participaren a distints fronts i batalles, principalment els de l'Ebre, els Pirineus, el d'Extremadura, i l'ocupació de Barcelona i Madrid, i també l'impacte dels bombardejos a Mallorca de l'aviació que partia fonamentalment de Barcelona.

De les múltiples i variades fonts provinents de militars, volem esmentar la titulada *Mallorca siempre española*, de Lorenzo Quintana. El militar fa referència a tot un conjunt d'aspectes des del 19 de juliol de 1936 fins al 15 de maig de 1937. Ofereix tot tipus de detalls respecte del que anomena «fracaso rotundo de la proyectada conquista (!) de Mallorca por los esbirros de la "Generalidad"». L'obra comença amb un pròleg de José María Pemán en el qual esmenta l'escriptor i historiador mallorquí Llorenç Riber qui afirmava que Mallorca va ser «frontera de la fidelidad». L'obra reproduïx l'editorial de *L'Humanitat* del 5 d'agost sobre l'expedició a Mallorca, això sí, traduïda al castellà, on posava de relleu la importància de l'operació³.

Encara avui a través de la història oral i de múltiples testimonis es pot aprofundir en l'ambient social que es va crear. Els diaris, la publicacions periòdiques i la ràdio exerciren una influència molt important sobre l'opinió pública. Els aparells ideològics del franquisme i de l'església tengueren una importància molt gran des del primer moment. La dictadura consolidava dia a dia la seva influència social.

antecedent amb el suplement dominical del diari *Baleares* amb el títol «Memoria Civil. Mallorca en guerra (1936-1986)» publicat entre 1986 i 1987. A l'actualitat s'està fent una investigació sobre la dinàmica repressiva a càrrec del doctorand Bartomeu Garí, que ja ha publicat diverses recerques referides al poble de Porreres.

³ Vegeu: QUINTANA, L: "Mallorca, siempre española" en *Dos páginas de la Historia de una revolución.*, Cadiz. Establecimientos CERON, 1938. Pàg. 7-94.

El «nacionalcatolicisme» va quedar molt definit des del primer moment. Des de la jerarquia eclesiàstica fins al potent moviment associatiu catòlic es caminava en el mateix sentit.

De l'Església s'han treballat molts aspectes, tant a de l'etapa de la Segona República, de la Guerra Civil, com del franquisme. La seva funció en la repressió i el control social s'ha posat de relleu en reiterades ocasions, encara que cal individualitzar determinats comportaments i veure l'evolució des de distintes perspectives⁴. Alguns catòlics foren també represaliats, entre ells, un capellà diocesà.

Alguns personatges del catolicisme social anterior a la guerra col·laboraven estretament amb el franquisme, si bé, en alguns casos, marcaren algunes diferències passats els primers anys de la dictadura. En aquest sentit cal assenyalar que dins l'associacionisme catòlic de la postguerra, hi exerciren influències algunes persones no tan alineades amb la dictadura. De totes maneres, va ser molt lenta l'evolució de les organitzacions catòliques i serà a partir del Concili Vaticà II quan observarem una diversificació en els comportaments polítics d'aquestes organitzacions. La importància d'Acció Catòlica s'ha posat de relleu en la configuració del model de societat a partir dels anys quaranta intensificant-se en els anys cinquanta i seixanta. Encara que hem d'esmentar altres organitzacions del catolicisme mallorquí, com l'església diocesana en el seu conjunt, els ordes religiosos i associacions diversos, entre elles, les juvenils⁵.

L'Església va tenir un paper clau en el terreny de l'educació durant tota l'etapa franquista. Així hi trobarem una certa diversitat, encara que majoritàriament les actituds favorables al règim franquista fossin hegemòniques, començarem a trobar alguns nuclis entre els professionals de l'ensenyament que plantejaren noves perspectives culturals i socials. És des d'aquests sectors de professorat i estudiants, tant de l'ensenyament catòlic com de l'escola pública, que s'anaren elaborant perspectives de canvi i s'articularen moviments democràtics, sobretot a partir de la segona meitat dels anys seixanta.

⁴ Vegeu: MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

⁵ Vegeu: MATAS PASTOR, Joan Josep: *De la sacristia al carrer: Acció Catòlica Española a Mallorca (1931-1959)*. Palma, Leonard Muntaner Editor, 2005.

Una de les trajectòries que ens permet seguir l'evolució del pensament catòlic de l'època amb objectius socials és el de Bartomeu Quetglas Gayà, qui des de finals de la Segona República té iniciatives i pràctiques socials: caixes compensatòries, caixes de subsidis familiars, participació en la redacció del *Fuero del Trabajo*. A més el trobam a la Federació Obrero-Catòlica de Mallorca, va assumir la direcció del Institut Nacional de Previsió de Palma fins al 1945, va fer diverses tasques a Acció Catòlica i va ser estudiós i professor de Sociologia del Seminari.

En els anys cinquanta s'observen tot un conjunt d'iniciatives com és ara l'èmfasi en els cursos de Cursos de Cristiandat, la desaparició el 1953 del diari confessional *El Correo de Mallorca*, l'organització de la Hermandad Obrera de Acción Católica -HOAC-, l'organització de les missions del Perú el 1955 i la reorganització de Càritas el 1956. El 1958 tengué lloc un fet nou i rellevant, com fou la creació de l'Escola d'Assistents socials. Un any més tard es va inaugurar Ràdio Popular, emissora que tengué gran importància a finals dels anys seixanta i setanta, des del punt de vista de la difusió de notícies, idees i de la reivindicació de la presència de la llengua pròpia en els mitjans de comunicació de masses.

Un dels temes que va ser objecte d'àmplia polèmica entre distintes institucions i on s'observa, en ocasions, posicionaments molt diferents entre les autoritats civils, eclesiàstiques i militars, és el turisme. A mitjans dels anys cinquanta es donaren polèmiques importants sobretot referit a la moral a les platges. La participació de sectors del catolicisme en la defensa de treballadors d'hoteleria i construcció, la trobarem a partir de finals dels anys seixanta.

Un personatge clau de l'època, l'home de negocis i polític mallorquí Joan March i Ordinas -la setena fortuna del món el 1943-, va finançar el franquisme des dels seus inicis. Va dur a terme grans negocis abans, durant i després de la Guerra. Encara a l'actualitat es recorden aspectes del contraban des de la segona dècada del segle XX i la compraventa de terres, les parcel·lacions i la participació industrial. Però, la manera de fer i la política econòmica del franquisme, sembla que no acabaven de convenir al financer i va participar de manera més o menys directa en converses amb representants de la *Alianza de Fuerzas Democráticas*, formada per republicans, socialistes i anarquistes per intentar un canvi de la dictadura, però sense resultats. Això no obstant, l'entramat social i d'homes de negocis de March, varen ser favorables a la dictadura.

Un tema central de gran interès econòmic, polític i judicial fou el de l'empresa Barcelona Traction -La Canadenca-. Aquesta va ser adjudicada per subhasta pel Tribunal de Reus el 1952 a Fuerzas Eléctricas de Cataluña S.A.(FECSA), controlada per Joan March. Fins al 1970, vuit anys després de la mort de March, es va dur a terme un judici internacional amb la participació dels govern de Bèlgica i Espanya, que va concloure amb una sentència del Tribunal de La Haia en què donava per bona la resolució del Tribunal de Reus.

Un altre tema d'importància cabdal de la relació entre el franquisme i Joan March és el de la creació de la Fundación Juan March fundada a Madrid el 1955 i destinada a la cultura en general, i particularment a l'art i la música.

De l'exili es tenen molt poques referències a Mallorca en els primers anys del franquisme, a excepció d'algunes manifestacions de tipus amistós o familiar. Els camins cap a l'exili havien estat molt diversos: cap a Menorca, Barcelona, Alger, Marsella, després cap a Mèxic, Colòmbia, Santo Domingo, Veneçuela, Xile, Uruguai, Anglaterra, etc. Amb el pas del temps, se donaren alguns retorns però ja ben acabada la Segona Guerra Mundial. De cada vegada més, es fa evident la gran distància entre la realitat mallorquina i l'exili. Gabriel Alomar a Egipte, Francesc de Sales Aguiló a Colòmbia, Bernat Jofre a Veneçuela, Ignasi Ferretjans, Baltasar Samper, el menorquí Joan Comas i l'eivissenc Àngel Palerm tots ells a Mèxic, el cas singular de Joan Mascaró a Anglaterra etc... estaven molt aïllats de Mallorca⁶.

Certament es donaren retorns però també es donà el cas d'exiliats que després de tornar a Mallorca, sobretot a partir dels anys setanta, no s'adaptaren a la nova situació i tornaren al país de l'exili. El cas més significatiu és el d'Ignasi Ferretjans. Un dels pocs casos d'exiliat que varen ser candidats a les primeres eleccions democràtiques de 1977 va ser el metge Manuel Mora Esteva, qui després del seu exili a Mèxic i de la seva participació activa a la *Junta Democràtica*, fou elegit senador del PSOE.

També es donaren certs retorns de les presons o camps de presoners, de manera lenta i ben avançats els anys quaranta. Un dels casos més estudiat i conegut és el del mestre Pere Capellà que havia pogut partir de Mallorca cap a

⁶ Vegeu DDAA: *L'exili republicà: política i cultura*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Consell Insular de Mallorca, 2011; GINARD, David: *L'exili balear de 1939*. Palma, Documenta Balear, 2008; SANTANA, Manel, MARIMON, Antoni: *Les emigracions forçades del franquisme*. Palma, Els camins de la Quimera, 2003.

Barcelona durant la guerra i que participà en el bàndol republicà. Després del seu empresonament a Madrid, va retornar a l'illa, però no va poder recuperar la seva feina de mestre ni viure en el seu poble. La por i el silenci eren obligats⁷.

La por era sistemàtica. Entre els demòcrates existia l'esperança de què amb la victòria dels aliats a la Segona Guerra Mundial seria possible un retorn a la democràcia. La vigilància policial era molt important i dels informes de la policia es dedueix que a Palma, però també a un conjunt de pobles, hi havia prou inquietud i ganes de participació política en front de la dictadura. La resistència en definitiva es donava de diverses maneres. Una era a través d'organitzacions polítiques clandestines i la seva distribució de propaganda. El perill d'aquestes persones era molt gran donat la continuïtat de l'estat de guerra que encara era vigent el 1948. Malgrat que la dissidència era perseguida, es tenen prou referències de nuclis clandestins d'anarquistes, socialistes, comunistes, republicans i del POUM des de 1941. El repartiment de premsa clandestina, que en moltes ocasions arribava de Barcelona, es produïa a diverses barriades populars de Palma, tot i que també se n'imprimia a Mallorca.

S'ha pogut consultar una àmplia documentació policial, del poder polític i dels jutjats de l'etapa entre 1941 i 1945 i es poden extreure un conjunt de conclusions importants. Per una banda, respecte a l'existència d'un control molt exhaustiu de la població. Per altra banda, d'una investigació puntual de determinades persones del món professional. És té relació de les persones considerades oposades al règim, tant de les més actives com de les passives. Es coneixen molts detalls de les reunions del que es podria anomenar «gent de l'oposició». També es dedueix una certa problemàtica i discrepàncies entre persones de l'oposició. Respecte de la Falange, es dedueix d'aquests primers anys del franquisme, que tenia un marge important d'actuació i que tenia les seves discrepàncies amb altres entitats oficials i amb els requetés.

La vigilància a cafès i llocs associatius fou exhaustiva perquè es considerava que existia prou activitat opositora. Els informes se

⁷ Vegeu ARNAU SEGARRA, Pilar: *Cartes des de la presó. Epistolari de Pere Capellà*. Barcelona-Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears. 2006; FULLANA PUIGSERVER, Pere: *Pere Capellà (1907-1954): la lluita incansable per la llibertat*. Ajuntament d'Algaida. 2005.

multiplicaren sobre molts sectors de la societat i que fins i tot, tenim constància de la propaganda dels aliats que arribava a Palma a través del Consolat britànic. És important destacar que en els informes als quals s'han pogut accedir existeixen poques referències a l'Església. En definitiva la vigilància de la ciutadania i el número de vigilats era molt important, i en conseqüència, també els número de vigilants⁸.

El 1946 tenim constància de la constitució del comitè provincial de l'Aliança Nacional de Forces Democràtiques. Les detencions de diferents grups es donaven habitualment des de 1941. El 1948 es detengueren prop de vuitanta militants del partit Comunista i de les Joventuts Socialistes Unificades. Si bé molts dels detinguts foren posats en llibertat sense penes, l'onada repressiva havia estat molt important i el qui s'havia autoinculpat, Joan Albertí Moll, no sortí de la pressió fins al 1950⁹.

A les dècades dels anys cinquanta i seixanta es reiteraren intents organitzatius per part de grups d'esquerre, sobretot comunistes. Promogueren algunes reivindicacions però amb una força molt relativa. Algunes persones d'ideologia demòcrata-cristiana tenien algunes activitats socials i polítiques, i participaren de l'anomenada esquerra democràtica-cristiana, ja a finals dels anys cinquanta. Joan Casals i Fèlix Pons participaren en la reunió de forces democràtiques de Munic el juny de 1962 -coneguda com el Contuberni de Munic- i en el seu retorn foren deportats a l'illa de Lanzarote. Amb posterioritat, observarem les dificultats d'articulació d'aquest tipus d'oposició democràtica. En els anys setanta, la democràcia cristiana tengué una certa presència, i en ocasions, participà activament en reivindicacions democràtiques amb el conjunt d'organitzacions d'esquerres.

El conglomerat institucional de l'Estat, la província, el municipi, la Cambra de Comerç i la Cambra Agrària, tenia molta rellevància ja als anys cinquanta i s'observen algunes problemàtiques socials i contradiccions que no es resolen.

⁸ Vegeu: DURAN PASTOR, Miquel: *Sicut Oculi. Un tiempo pasado que no fue mejor: vigilantes y vigilados en la Mallorca de la postguerra 1941-1945*. Palma, Ed. Miquel Font, 2002.

⁹ GINARD FERON, David: "Resistència i repressió a les Balears (1939-1963)" a DDAA: *Memòria de la Democràcia (1936-1962)*. Palma, Conselleria de Presidència del Govern de les Illes Balears, 2003. Pàg. 57-70.

L'esquema del poder polític era relativament senzill. La importància del Governador civil fou bàsica i significava el cap d'una àmplia estructura jeràrquica. El control s'exercia des del Govern Civil, encara que analitzar l'estructura de poder del franquisme implica tenir ben present els diversos serveis d'informació, els diferents cossos de policia i l'exèrcit. En el funcionament del sistema s'hi troben tot un conjunt de persones claus després del primers anys de la postguerra, caracteritzats per una forta repressió. Es tractava, a partir de la fi de la Segona Guerra Mundial, d'articular amb força les institucions. Una d'aquelles persones clau era Gerardo Maria Thomás (1905-1985), llicenciat en dret a la Universitat de Barcelona i jutge municipal a Palma entre 1931 i 1944; també fou jutge de Primera Instància a Nul·les, Manacor i Palma entre 1944 i 1948 i conseller i sotscap provincial del *Movimiento* (1949-1955). Des de 1956 fou Magistrat i des de 1973 fins al 1980 fou president de la Sala Contenciosa Administrativa de l'Audiència Provincial de Balears. Durant la Guerra, va ser brigada, alferes i tinent de complement. Va ser un dels que va iniciar, juntament amb filòleg i editor Francesc de Borja Moll i altres professionals, l'Estudi General Lul·lià on s'impartirien a més de diversos cursos, les primeres activitats universitàries. Fou Rector de l'Estudi general Lul·lià des de 1951.

Durant la dècada dels anys cinquanta s'intentaren reorganitzar el grups d'oposició, però sempre amb poca incidència. Alguns conflictes laborals, entre pescadors i treballadors del moll, trencadors i miners i en la metal·lúrgia, es donaren per les seves condicions laborals. Encara se trobaven en la llunyania els conflictes dels treballadors de la construcció i del turisme, freqüents des de finals dels anys seixanta i sobretot en els anys setanta. A mesura que el turisme adquirí una gran importància, des del poder s'intensificà per una banda, l'ordre públic i d'altra banda, una certa tolerància.

La vigilància i els informes sobre els treballadors més capdavanters era forta. El control policial i del Sindicat Vertical era exhaustiu. No disposam a hores d'ara de cap recerca profunda sobre el Sindicat Vertical, encara que coneixem molts dels informes realitzats i algunes de les alternatives que es proposaren per a la millora econòmica i social. Des del govern civil i en relació directa amb el Sindicat Vertical, es generaren algunes alternatives. La *Junta Provincial de Ordenación Económico-Social de Baleares* ja tenia enllestit un avantprojecte de pla econòmic el 1947. L'organisme estava

presidit pel Governador Civil i comptava amb quinze vocals, a més de caps de ponències i ponents col·laboradors. Entre els tècnics i sovint polítics que hi participaren, hi havia persones que ja eren funcionaris durant la Restauració i la Segona República com Ernest Mestres Artigues.

És important observar l'elit de tècnics que durant tot el franquisme va perviure i en molts casos va continuar la seva influència en l'etapa democràtica. En el segon plenari del *Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares* de 1959, hi participaren, en general com a tècnics, una elit de professionals que va estendre la seva influència pràcticament fins a l'actualitat¹⁰.

La consolidació del món professional a dins l'estructures de la dictadura era impactant. A la dècada dels anys seixanta foren poques les esquerdes que s'obriren, i si bé observam una certa represa en general de l'activitat intel·lectual i cultural amb un conjunt de publicacions, aquest fet no augmenta l'articulació de l'oposició democràtica que continuava essent molt minoritària i perseguida.

Un d'aquests tècnics significatius var ser Miquel Forteza Piña, escriptor i enginyer de camins. Té obra publicada com assagista, poeta de l'Escola Mallorquina i traductor. La seva obra literària és àmplia des de 1919. Acabada la Guerra va continuar publicant diverses obres, en moltes ocasions en català, entre elles llibrets d'òpera i una obra de caire històric d'un dels temes fonamentals en aquella època sobre la descendència dels jueus conversos -els xuetes- que va donar lloc a una forta polèmica. Al mateix temps exercia com enginyer de camins amb importantíssimes responsabilitats dins l'Administració. És autor de l'estudi *Las carreteras de Baleares* publicat el 1958. Va ser un dels fundadors de l'Obra Cultural Balear el 1962 i president des d'aquest mateix any fins al 1969.

Una certa represa lingüística i cultural en llengua catalana es va començar a donar a partir dels anys quaranta. Una de les persones que va tenir més iniciatives, algunes amb majors possibilitats de fruir que altres, va ser el filòleg Francesc de Borja Moll. Va poder continuar la tasca començada per Antoni Maria Alcover del *Diccionari Català - Valencià - Balear*, el qual entre

¹⁰ Vegeu: SERRA BUSQUETS, Sebastià: *Projectes modernitzadors a Mallorca des de finals del segle XIX fins al final de la dictadura franquista*. Palma, Editorial el Far, 2003.

1949 i 1959, va anar avançant fins a culminar la magna obra. Segons afirma a les seves memòries, el fet que ell participés en el Règim va permetre no només la tasca del Diccionari sinó també la seva tasca editorial i radiofònica en defensa de la llengua catalana¹¹.

En general s'autoritzava la publicació d'obres que tenguessin relació amb el folklore i amb un determinat tipus de «cultura popular». És emblemàtic l'èxit de l'anomenat «teatre regional» i de la publicació i també la retransmissió radiofònica a Ràdio Popular de les Rondalles Mallorquines, recopilades per Mossèn Alcover.

El 1941 es va reprendre la publicació de la col·lecció de llibres «Les Illes d'Or». Dins la col·lecció «La Biblioteca Raixa» es varen publicar obres des de 1954. Autors com Miquel Dolç, Joan Bonet, Sanchís Guarner, Castelló Guasch, Joan Barat, Jordi Sarsanedas, Joan Coromines, a més de Francesc de Borja Moll, Antoni Maria Alcover, Llorenç Moyá, Jaume Vidal Alcover, etc varen veure publicades les seves obres. El 1954 en aquesta mateixa col·lecció apareix un llibre emblemàtic: *El que s'ha de saber de la llengua catalana* de Joan Coromines, aprovada per la censura però que seria retirat pel Govern civil de Barcelona.

És clar que, a més del factor de la censura i de les tàctiques davant les autoritats, s'ha de convenir amb el caràcter molt minoritari de les activitats culturals i de les publicacions autoritzades. Un capítol específic de la producció cultural en català, sobretot en els anys quaranta i cinquanta, serien les publicacions religioses. Això no obstant, un catecisme de la doctrina cristiana en català s'hagué de publicar en una edició clandestina.

A tota aquesta etapa hi subsistia la continuïtat de la creació cultural que s'havia anat publicant a la publicació periòdica de caire nacionalista *La nostra terra*¹², editada per l'Associació per la Cultura de Mallorca entre 1928 i 1936.

¹¹ Vegeu MASSOT I MUNTANER, Josep: “Repressió i represa lingüística i cultural” a DDAA: *Memòria de la Democràcia (1936-1962)*. Palma, Conselleria de Presidència del Govern de les Illes Balears, 2003. Pàg. 107-110; MASSOT I MUNTANER Josep: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra, 1930-1950*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1978; MOLL I CASESNOVES, Francesc de Borja: *Els altres quaranta anys 1935-1974*. Palma, Editorial Moll, 1975.

¹² Vegeu: *La Nostra Terra (1928-1936)*. Reeditada per l'Institut d'Estudis Balearics el 2009 amb estudi introductori de Bartomeu Mestre Sureda.

La publicació i l'entitat varen desaparèixer amb el cop d'estat. Molts dels autors havien estat signants del Manifest de *Solidaritat Cultural amb Catalunya* que era una resposta a un missatge de fraternitat entre Catalunya i Mallorca de 1936. Molts d'aquests signants es retractaren davant les duríssimes pressions del poder franquista. La diversitat ideològica dels col·laboradors de la revista havia estat important. De fet, en trobarem a l'exili, algun fou afusellat i d'altres foren col·laboradors del franquisme i fins i tot, hauríem de parlar dels «possibilistes».

En el món de la cultura en llengua catalana, hem d'esmentar necessàriament el segment de col·laboracionistes amb la dictadura o fins i tot, els que havien estat directament falangistes. En aquest sentit, cal citar entre d'altres els escriptors Llorenç Villalonga, Llorenç Riber, Maria Antònia Salvà, etc. A l'exterior, més concretament a París feia una important tasca cultural i política a favor del franquisme, l'escriptor Joan Estelrich.

És clar que Camilo José Cela, resident a Palma i editor de la interessant publicació *Papeles de Son Armadans* entre 1956 i 1979, estava perfectament alineat amb el Govern de l'Estat.

Totes aquestes referències respecte de la producció cultural, i la certa defensa de la llengua pròpia, encara que relativament tolerades, tenien una incidència minoritària. Tot i això, el català era la llengua habitual en converses de carrer i familiars per una gran part de la població. Això no obstant, el règim defensava de forma nítida l'ús públic de la llengua castellana i es va continuar insistint, una i altra vegada, tant en els mitjans de comunicació com en el sistema educatiu, l'espanyolitat de Mallorca, seguint amb el mateix èmfasi de les proclames de la falange i de les seves publicacions específiques com *Aquí estamos*, la qual s'havia publicat durant la Guerra Civil.

Un fet culturalment de gran transcendència va ser la fundació el 1962 de l'Obra Cultural Balear, com entitat cívica i cultural amb l'objectiu de fomentar la llengua i la cultura autòctona de les Balears, a iniciativa de Francesc de Borja Moll. Entre els fundadors, a més de Miquel Forteza s'hi trobaven Josep Capó, Guillem Colom, Miquel Fullana, Miquel Marquès i Bernat Vidal. Tots ells eren professionals i persones de lletres. Durant els anys seixanta organitzaren cursos de llengua i cultura catalana i ja en els anys setanta, l'OCB va tenir un període d'expansió i arrelament. Al final de la dictadura l'Obra Cultural va tenir un paper rellevant amb la llengua, la cultura i l'autogovern.

El Delegat Especial de Seguretat realitzava informes confidencials de les activitats de l'Obra Cultural Balear, moltes d'elles es feien a l'Estudi General Lul·lià que estava dirigit pel jutge i antic sotscaip provincial del *Movimiento*, Gerard Maria Thomás. Les dificultats per organitzar activitats eren moltes i les autoritzacions prèvies, molt sovint no arribaven. L'expressió que feien servir els agents de seguretat era definir com «elementos catalano-separatistas» els promotors d'aquestes activitats culturals.

A partir de 1960 aparegueren altres iniciatives culturals prou importants: la revista *Lluc*, amb nova orientació, amb un cert paral·lelisme amb la revista *Serra d'Or*; l'editorial Daedalus que publicà entre d'altres l'obra de Josep Melià *Els Mallorquins* el 1967, després de quatre anys prohibida per la censura, i que reescrigué el 1977 amb el títol *La nació dels mallorquins*. Aparegueren les col·leccions de llibres de l'editorial Moll «La Balanguera» i «Els treballs i els dies»

Es va fer un esforç en el terreny de la difusió de la producció cultural, encara que amb escasses possibilitats d'arribar a la majoria de la població. Sobretot aquella producció cultural que pogués promoure la mobilització ciutadana i la defensa de les llibertats. És clar que la supervivència de la llengua i cultura catalanes a Mallorca durant el franquisme, tengué molt a veure amb aquestes iniciatives i aquestes pràctiques dels col·lectius i polítics que defensaven la democràcia. S'ha de tenir present l'ús quotidià de la llengua per part dels sectors populars i les prohibicions i entrebancs a l'administració, en el sistema educatiu i a la immensa majoria dels mitjans de comunicació.

No fou fàcil l'articulació d'una oposició a la dictadura. Les dificultats foren moltes i variades. De totes maneres, sorgiren moltes iniciatives i a mesura que avançaven els anys setanta, s'anaven articulant les forces polítiques, els sindicats, les associacions de veïnats i els moviments unitaris que culminaren amb l'Assemblea Democràtica de Mallorca.

Bibliografia i documentació

- ARNAU SEGARRA, Pilar: *Cartes des de la presó. Epistolari de Pere Capellà*. Barcelona-Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears. 2006.
- BOSCH FIOL, Esperança i FERRER PÉREZ, Victòria A.: *El model de dona a la Secció Femenina: implantació a les Illes Balears: 1939-1975*. Palma, Universitat de les Balears, 1997.
- BUADES I JUAN, Josep Maria: *Intel·lectuals i producció cultural a Mallorca durant el franquisme: 1939-1975*. Palma, Editorial Cort. 2001.
- CABRERA, Mercedes: *Juan March (1880-1962)*. Madrid, Editorial Marcial Pons, 2011.
- CAÑABATE, José A.: *Les organitzacions juvenils del règim franquista (1937-1960)*. Palma, Documenta Balear, 2004.
- CAPELLÀ I ROIG, Margalida: *Dones republicanes: memòria de la Guerra Civil a Mallorca, 1936-1939*. Palma, Leonard Muntaner Editor, 2009.
- CAPELLÀ, Llorenç: *Diccionari Vermell*. Palma, Editorial Moll, 1989.
- COMAS, A.; HUGUET, Joan i SANTANA, Manel: *Història de la UGT a les Illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Palma, Documenta Balear, 2004.
- COMPANY MATAS, Arnau: *Emili Darder Cànaves: el darrer batle republicà de Palma*. Ajuntament de Palma. 2008.
- DD.AA.: *Memoria Civil. Mallorca en guerra (1936-1986)*. Col·leccionable del Diari *Baleares* 1986-1987.
- DD.AA.: *Memòria de la Democràcia (1936-1962)*. Palma, Conselleria de Presidència del Govern de les Illes Balears. 2003.
- DD.AA.: Dossier "La depuració de mestres a les Illes Balears durant la guerra civil" a *Pissarra. Revista d'Ensenyament de les Illes* (setembre-octubre de 2004, núm. 117). Sindicat de Treballadores i Treballadors de l'Ensenyament-STEI. Pàg. 6-45).
- DD.AA.: *Els oblidats. Cent anys construïnt llibertat. La CNT a Mallorca 1910-2010*. Palma, Edicions El Moixet demagog, 2010.
- DDAA: *L'exili republicà: política i cultura*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Consell Insular de Mallorca, 2011.
- DURAN PASTOR, Miquel: *1936 en Mallorca: repertorio documental y notas establecidas a partir de la Memoria redactada por Mateo Nebot Antig*. Palma, Imagen 70, 1982.
- DURAN PASTOR, Miquel: *Sicut Oculi: un tiempo pasado que no fue mejor: vigilantes y vigilados en la Mallorca de la postguerra 1941-1945*. Palma, Ed. Miquel Font, 1992.

- FERRER GUASP, Pere: *Joan March, la cara oculta del poder (1931-1945)*. Palma, Edicions Cort, 2004.
- FERRER GUASP, Pere: *Joan March: l'home més misteriós del món*. Barcelona Edicions B, 2008.
- FULLANA PUIGSERVER, Pere: *Pere Capellà (1907-1954): la lluita incansable per la llibertat*. Ajuntament d'Algaida, 2005.
- GINARD FERÓN, David: *La resistència antifranquista a Mallorca (1939-1948)*. Palma, Documenta Balear, 1991.
- GINARD FERÓN, David: *L'esquerra mallorquina i el franquisme*. Palma, Documenta Balear, 1994.
- GINARD FERÓN, David. "L'oposició antifranquista a Balears (1939-1977) a *Afers*, núm. 22. València 1995. Pàgs. 507-523.
- GINARD FERÓN, David: *L'oposició al franquisme a les Balears (1936-1975)*. Palma, Documenta Balear, 1997.
- GINARD FERÓN, David: *L'oposició antifranquista i els comunistes mallorquins*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- GINARD FERÓN, David: "La repressió franquista contra el moviment obrer a les Illes Balears (1936-1975)" a PÀGÈS I BLANCH, Pelai (dir): *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*. València. Publicacions de la Universitat de València, 2004. Pàg. 295-316.
- GINARD, David: *L'exili balear de 1939*. Palma, Documenta Balear, 2008.
- La Nostra Terra (1928-1936)*. Reeditada per l'Institut d'Estudis Baleàrics el 2009 amb estudi introductori de Bartomeu Mestre Sureda.
- LÓPEZ CRESPI, Miquel: *L'antifranquisme a Mallorca (1950-1970)*. Pollença, El Tall, 1994.
- MAS QUETGLAS, Joan: *Els mallorquins de Franco. La falange i el moviment nacional*. Palma, Documenta Balear, 2003.
- MASSOT I MUNTANER Josep: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra, 1930-1950*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.
- MASSOT I MUNTANER, Josep: *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.
- MASSOT I MUNTANER, Josep: *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1990.
- MASSOT I MUNTANER, Josep: *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

- MASSOT I MUNTANER, Josep: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme: col·laboració, oposició, exili*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- MASSOT I MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- MATAS PASTOR, Joan Josep: *De la sacristia al carrer: Acción Católica Española a Mallorca (1931-1959)*. Palma, Leonard Muntaner Editor, 2005.
- MOLL I CASESNOVES, Francesc de Borja: *Els altres quaranta anys 1935-1974*. Palma, Editorial Moll, 1975.
- MONER i MORA, Catalina: *Emili Darder Cànaves, 1895-1937: vida i martiri*. Palma, Miquel Font Editor, 2007.
- MOROTE PONS, Ramon: *La falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*. 2000. Tesi doctoral inèdita. Disponible al web [<http://hdl.handle.net/10803/9403>].
- NEGREIRA PARETS, Juan José: *Mallorca 1936: la sublevación militar y el desembarco republicano*. Palma, Leonard Muntaner, 2006.
- PAGES I BLANCH, Pelai (dir.): *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*. València, Publicacions Universitat de València, 2004.
- PASTOR, Maria Inmaculada: *La educación femenina en la Postguerra (1939-1945). El caso de Mallorca*. Madrid, Instituto de la Mujer, 1984.
- PAYERAS FEMENÍAS, Miquel (dir.): *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui (1975-1995)*. Sèrie de fascicles inserits en els diaris *Baleares* i *Ultima Hora*. Capítols Postguerra i la Dècada dels cinquanta. Grup Serra, Palma (1995-1996).
- QUINTANA, L.: "Mallorca, siempre española" en *Dos páginas de la Historia de una revolución*. Cadiz, Establecimientos CERON, 1938. Pàg. 7-94.
- SANTANA, Manel, MARIMON, Antoni: *Les emigracions forçades del franquisme*. Palma, Els camins de la Quimera. 2003.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià: *Projectes modernitzadors a Mallorca des de finals del segle XIX fins al final de la dictadura franquista*. Palma, Editorial el Far, 2003.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANYY MATES, Arnau (coord.): *La Segona República. XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2007.